

Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı
Edit6rler: Mustafa 6ZT6RK, Őakir BATMAZ, Erhan
YOSKA, Cilt 2, s. 899-913, Kardeşler Ofset, Kayseri
2015

İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE AİLE VE KUTADGU BİLİG'DE TÜRK AİLESİ

Murat ÖZTÜRK¹

GİRİŞ

İlk insanın yaratılışından bugüne kadar, bugünkü bilgilerimize dayanarak, insanın hiç bir zaman yalnız yaşamadığını söyleyebiliriz. Hayvanlar âleminde dâhi, yalnız başına yaşayabilen hayvanlara pek rastlanmaz. İnsanın doğası gereği ortaya çıkan başka insanlarla birlikte yaşama güdüsü neticesinde, toplum adını verdiğimiz sosyal yapı ortaya çıkmıştır. Toplum da, temel yapı taşı olan ailelerin birleşimi ile oluşmuştur. Toplum yapısının temel taşı olan aile kurumu, bazı biçim farklılıkları göstermekle birlikte, tarihin her döneminde var olmuştur. Aile kurumu uzun yıllardır varlığını sürdürmesine rağmen aile yapılarında çok büyük değişiklikler görülmemiştir. En ilkel toplumdaki, en gelişmiş sanayi toplumlarına varıncaya kadar hemen her toplumda, ismi ne olursa olsun aile kurumuna rastlanmaktadır.

Aile, üretim-tüketimde bulunmak gibi ekonomik, çocuğun topluma kazandırılması, eğitimi, korunması, sevgi, serbest zamanların değerlendirilmesi gibi sosyal ve daha pek çok farklı işlevleri olan, bütün toplumlarda en fazla evrensellik gösteren bir kurumdur. Bu özelliklerini dikkate alarak şöyle bir tanım yapılabilir: "Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün sürekliliğini sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal yönleri bulunan toplumsal bir birimdir." Bu tanımdan hareketle ailenin, devletin ve toplumun en temel ögesi

¹ Dr. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, ELAZIĞ

olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu çalışmamızda, kısaca, İslamiyet öncesi Türk toplumlarında aileyi oluşturan öğeleri, aile hayatını ve ailenin önemini inceleyeceğiz.

İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKLERDE AİLE (OĞUŞ)

İslamiyetten önceki dönemlerdeki Türk boyları ve devletleri iktisadi ve sosyal bakımdan genel olarak aynı özelliklere sahiptirler. Bu sebeple çalışmamızı bir veya birkaç devletle sınırlamadık. İslam öncesi dönem Türk toplumlarında aile yapıları arasında kayda değer farklılıklar bulunmadığından her bir devleti ayrı ayrı ele almayacağız. İslamiyetten evvelki Türk toplumları genel olarak konargöçer, temel ekonomik faaliyetleri hayvancılık olan, dinleri Gök Tanrı dini olan toplumlardı. Bu saydıklarımızı Türk toplumlarının temel ve genel özellikleridir. Burada Maniheizmi kabul eden Uygurların ve Budizmi kabil eden bazı Türk boylarının bu özelliklerin dışında kaldığı söylenebilir. Bu doğrudur da ancak yerleşik bazı boylar ile Uygurların aile yapısı da birazdan bahsedeceğimiz klasik Türk ailesinden farklı değildi. Dinleri, ekonomileri, yerleşimleri değişse de aile yapısı değişmemiştir diyebiliriz.

Türkler tarihin en eski toplumlarından. Bu özellikleri gereği, tarihin en eski ve köklü aile yapısına sahiptirler. Eski Türk ailesinin de çağdaşı birçok toplumdaki gibi ataerkil bir yapıda olduğu görülmektedir. Yalnız bu ataerkil aile yapısı Yahudilerde veya Romalılarda olduğu gibi aile reisine geniş yetkiler veren; eş ve çocukları adeta bir mülkiyet ilişkisiyle babaya bağlayan bir sistem değildir. İlk zamanlarda bozkır kültürünün ve savaşçı toplum olmanın gereği olarak; erkeğin aile ve toplum içerisindeki yeri kadından daha önemliydi. Hatta Yakut Türkleri gibi, istisnai bir şekilde, anaerkil bir aile yapısının görüldüğü ve akrabalık ilişkisinin ana vasıtasıyla kurulduğu boylarda bile, ailenin reisi kadın değil erkekti. Fakat bu erkek baba değil, annenin kardeşi olan dayıdır. Ziya Gökalp akrabalık ilişkilerinin, baba kanalıyla kurulduğu ve bu sebeple ataerkil denilen eski Türk ailesine, babanın yetkilerinin diğer ataerkil ailelerdeki kadar geniş olmamasını göz önüne alarak; *pederi aile* ismini vermiştir². Bu terimi, Türk ailesini, babanın mutlak otoritesine dayanan, babadan başka aile bireylerinin hiçbir hakka sahip olmadığı, pederşahi aileden ayırmak için kullanmıştır.

² Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi Cilt 2*, İstanbul, 1974, s. 293

Türklerde akrabalık, kan esasına dayanıyordu. Türklerin dünyanın dört bir yanına dağılmalarına rağmen varlıklarını, kimliklerini korumaları aile yapısına verilen büyük önemden ve aile kurumunun sağlam temellere sahip olmasından ileri gelir. Türk dilinde, başka dillerde rastlanmayacak kadar çok akrabalık teriminin bulunması bunun bir delilidir. Bugünkü Türkçe bile pek çok dilden daha fazla akrabalık terimi barındırır.

İslam öncesi dönem Türk ailesi geniş aile olarak telakki edilse de aslında genel olarak çekirdek aile tipinin görüldüğünü söylemek akla daha yatkındır. Bunda yukarıda belirttiğimiz gibi Türk ailesi, aile reisinin mülkü değildir. Ailede herkes söz hakkı, mirasta pay hakkı gibi haklara sahiptir. Bu durum, o dönemlerde Türklerin çağdaşı olan toplumlarda görülmez. Türklerin o dönemde çağdaşı olan Roma, Pers uygarlıkları gibi uygarlıklarda geniş aile tipi vardı.

Evlilik

Evlenme sırasında, günümüzde dahi benzeri görülebilen bir uygulama ile evlenecek erkek tarafından, kızın ailesine *kalın* adı verilen belirli bir miktar para veya mal verilirdi. Nezaketten verilen bu hediye, kızın yetiştirilmesine bir iştirak; hatta kızın satış bedeli olarak değişik şekillerde değerlendirilmiştir. Kadının kusurlu olduğu boşanma durumlarında, kalın, erkek tarafına iade edilmek zorundadır. Kalın, yaygın olarak taksitle ödenirdi. Fakat kız kaçırarlara, kalını peşin olarak ödeme zorunluluğu konmuştur.

Kalını bir satış bedeli olarak yorumlamak yanlıştır. Çünkü eski Türk toplumlarında kadının, çağdaşı toplumlara göre sahip olduğu mevki onun evlenme sırasında bir mal gibi alınıp satılmasına engeldir. Türk toplumlarında kadın her zaman söz sahibidir. Eski Türklerde babadan sonra aileyi anne temsil ederdi. Bu nedenle annenin yeri, babanın diğer akrabalarından ileri olurdu. Babanın mirası anneye değerd. Çocukların vasisi oydu.

Eski Türklerde bir genç evlendiği zaman, ne gelini baba ocağına getirir, ne de kendisi gelinin ocağına giderdi³. Dolayısıyla iç güveylik veya iç gelinlik yoktu. Erkek baba ocağından hissesine düşen malı alır; kız da *yumuş* adı verilen çeyizini getirirdi. Erkek ve kız, mallarını birleştirerek, ortak bir ev kurarlardı. Yeni evlenenlere temiz ve

³ ARSLAN Mahmut, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1984, s. 38

beyaz yeni bir çadır yapılır, eski çadırlar kirlenmiş ve kararmış olduğu için bu yeni çadırlara. *Ak Ev* denirdi.

İslam öncesi dönemde Türklerde evin eşiği kutsal sayılırdı. Eşiğe basan kişinin, çarpılacağına inanılırdı⁴. Ev, Türkler için her zaman neredeyse bir mabet kadar kutsal olmuştur. Bu inancın izlerini bugün bile görmek mümkündür.

Bunun yanında Türk toplumları arasında birbirini seven aileler arasında daha beşikte iken çocukları nişanlama geleneği görülmüştür. Erkek nişanlandığı kızın parmağına kendi yüzüğünü takmaktadır. Kız da nişanlısına kendi diktiği kırmızı renkte kaftan göndermekte ve oğlan gerdeğe bu kaftanı giyerek giymektedir. Nişanlandıktan bir müddet sonra düğün yapılmaktadır⁵.

Türkler, belirli bir toprak üzerinde kümelenip oturmazlardı. Bu durum yukarıda da belirtildiği gibi, büyük, geniş ailelerin kurulmasına engeldi. Küçük aile düzeninde yaşayan Türkler, daha hür fertler yetiştirme imkânına sahiptiler.

Fazla yaygın olmamakla birlikte çok eşlilik uygulamasına da rastlanmaktadır. Bu durum genellikle zengin kimseler arasında görülür. Tek eşle evlilik Türk ailesinin karakteristik özelliğidir. Bunun dışında görücü yoluyla evlenmeye de pek rastlanmaz. Radloff, Altaylılarda kadın ve erkek arasındaki konuşma ve görüşme serbestisinin çok uzak geçmişlere dayandığı kanısındadır⁶. İbn Fadlân, Oğuz subaşısının ve misafir kaldığı bir Oğuz'un tek karıları olduğunu görmüştü. Onların kadınlara karşı saygı sevgi ile davrandıkları görülüyor. Kadınlar kızdıkları zaman kocalarına sert ve acı sözler söylemektedirler⁷. Ayrıca yakın akraba ile evlenme de Türk topluluklarında görülmez. O dönemde Roma, İran ve Grek toplumlarında yakın akraba ile evlenme oldukça yaygındı.

Anadolu'da ve Orta Asya'da "Nikâh," yaygın olarak kalın anlaşmasından sonra ve kız evinde kıyılırdı. Nikâh kıyılmadan önce, kalın ve çeyizlerin miktarı da saptanır. Nikâhın yanında, su içme ve sakal kesimi gibi İslam öncesi geleneklere de başvurulurdu. Bazı Türk toplumlarında evlilik, ancak ilk çocuğun doğmasıyla tamamlanıyordu.

⁴ GÖKALP Ziya, *Türk Medeniyet Tarihi Cilt 2*, s. 297

⁵ SÜMER Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları:170, 2. Baskı, Ankara 1972, s. 403-404

⁶ TÜRKOĞAN Orhan, *Türk Ailesinin Genel Yapısı*, s. 45

⁷ SÜMER Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, s. 403

Düğün ise Türklerde bir toydur. Buna Harzemşahlar çağında *Gelin Toyu* denmiştir. Dede Korkut' ta, nişan toyuna *Küçük Düğün*, evlenme toyuna da *Ulu Düğün* denir. Toy ya da düğün bayrağı da bütün Türklerde görülen yaygın bir gelenektir. Düğün aşısı ve açları doyurma anlayışı da bütün Türklerin ortaklaşa inançları arasındaydı. Toy ve düğün ateşi de Türk toylarının bir özelliğidir. Yarışlar, güreşler gibi tören şenlikleri, bütün Türk toylarında görülen eğlencelerdir.

Eski Türklerde, ölen kardeşin dul kalan eşi ile evlenme (leviratus) görülürdü. Çin kaynaklarına göre Hunlarda baba ve çocuklar aynı çadırda yatarlar. Baba ölünce, oğullar, babalarının öz annelerinden sonra evlendiği bütün kadınlarla izdivaç ederler. Eğer kardeş ölürse, diğer kardeşler bütün kadınları kendileri alır ve onlarla evlenirler⁸. Leviratus geleneği bu konuyla ilgili hemen her çalışmada ele alınmıştır. Ancak bazı Türk boylarında leviratusun biraz daha değişik bir biçimine rastlanmaktadır. Meşhur Sinolog ve tarihçi Wolfram Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları adlı eserinde Hsiung-nu (Hun) kavimlerinden bahsederken, Hyung-nu (Hun) boyundan ve Tu-cüeler bölümünde üç kez bu toplumlarda çocuksuz kalan üvey evlatlarla evlenmenin görüldüğünü belirtir. ...Çocuksuz kalan üvey anneyle evlenirler..., ...Çocuksuz kalan üvey annelerle evlenme ve ölen kardeşin karısıyla evlenme vardır⁹. Çocuksuz kalan üvey anne ile evlenme ifadesinin bir çeviri hatası olduğunu zannetmiyoruz. Hsiung-nu boyu ve Tu-cüe boyu tipik Türk boylarıdır. Bu sebeplerle bu geleneğin erken dönem Türk toplumlarında görüldüğünün söyleyebiliriz. Ekonomik ve askeri faaliyetler sebebiyle en önemli gücün nüfus olduğu bozkır toplumunda sürekli sayıca çoğalmak gerekiyordu. Bu nedenle ailede her kadının çocuk sahibi olması istenirdi. Çocuksuz üvey anne ile evlenme geleneği bu sebeplerle ortaya çıkmış olabilir.

Ölen kardeşin eşiyle evlenme geleneği Moğollarda da görülmüştür. Bu uygulamanın nedeni, öncelikle kadını korumak ve dul kalan kadının ölen kocasının servetini alıp ailenin mal ortaklığından ayrılarak diğer bir boyun zenginleşmesine engel olmak olabilir. Aileler birliğinin (urug) birleşerek, kan akrabalığı esasına dayalı olarak kurulan boy (bod) siyasi manada bir birlik idi¹⁰. Belirli arazisi, savaş gücü ve diğer boylardan ayırt edilebilen hayvan sürüleri vardı. Boylara çeşitli törenlerle fakir, düşkün yabancılar da katılabilmiştir. Böylece bunlar diğerleriyle birlikte, sürünün ve otlagın

⁸ ARSLAN Mahmut, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*. s. 41

⁹ EBERHARD Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı Ankara 1996, Çev: Nimet ULUĞTUĞ, s. 76 ve 87

¹⁰ KAFESOĞLU İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, 25. Basım, İstanbul 2004, s. 229

sahipleri haline gelmişlerdir. Bu uygulama, bugünkü anlamda gelir dağılımını düzenlemeye, yoksulluğu ortadan kaldırmaya yöneliktir. Böylece toplumda birlik, beraberlik ve sosyal adalet sağlanmıştır. Bu siyasi birlikten bir bireyin veya malın (arazi, hayvan) ayrılması istenen bir durum değildi. Belirttiğimiz gibi bozkır toplumunda bir boyun en önemli gücü nüfusu idi. Bu sebeple aileye gelin gelen kadının artık ailenin bir öz ferdi sayılmıştır ve bu durum, bu geleneğin ortaya çıkışında etkili olmuş olabilir.

Aile Bireylerinin Birbirlerine Verdikleri Değer ve Kadının Yeri

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Türk ailesi pederşahi değil; pederi ailedir. Ailede herkesin söz hakkının, miras hakkının olması, aile bireylerinin –tabiri caizse- babanın malı değil; hür birer insan olarak kabul edilmesinin göstergesidir.

Türk ailesi, çağdaşı toplumların ailelerinden her yönüyle daha medeni ve daha ileri anlayışlara sahiptir. Örnek vermek gerekirse; o dönemde diğer toplumlarda görülen çocuğun satılması, öldürülmesi (Grek, Çin, Hint, Roma), kız çocuklarının hiç değer görmemesi ve diri diri gömülmesi (Arap), kardeşi ve kızları ile evlenme (Hint, İran), birbirlerinin karılarını satın alma, karısının çocuk yapması için başkasına takdim etme (Grek, Hint, Arap), kadınları yakma (Hint) gibi insanlık dışı adetlere Türklere hiç rastlanmamaktadır. Eski Türk ailesi karşılıklı sevgi ve saygı esasına dayanıyordu. Ana, baba ve çocuklar arasındaki ilişkiyi, himaye etme, sevgi ve saygı düzenliyordu. Bu durum yazılı kaynaklara da yansımıştır. Dede Korkut hikâyelerinde kocaya;

Berü gelgil başum bahtı, ivüm tahtı

Han babamun güyegüsi

Kadın anamın sevgüsi

Atam anam virdügi

Göz açuban gördüğüm

Könül virüp sevdüğüm

A Dirse Han¹¹

Bugünkü Türkçe ile “*beri gelgil başımın bahtı, evim tahtı, han babamın güveyisi, kadın anamın sevgisi, atam anamın verdiği, göz açıp gördüğüm, gönül verip sevdiğim a Dirse Han*”,

Vay al duvağım iyesi

¹¹ ERGİN Muharrem, *Dede Korkut Kitabı Metin-Sözlük*, Ebru Yayınları, İstanbul 1986, s.17

Vay alnum, başum umudı
Vay şah yigidüm, vay şahbaz yigidüm
Toynça yüzine bakmadugum hanum yigit
Kanda gitdün beni yalunuz koyup canum yigit
Göz açuban gördüğüm
Könül ile sevdüğüm
Bir yaşdukda baş koydugum
Yolunda öldüğüm, kurban oldugum
Vay Kazan Bigün inağı
Vay kalın Oğuzun imrençesi Han Beyrek¹²

Bugünkü Türkçe ile “*vay al duvağımın sahibi; vay alnımın, başımın umudu; vay şah yiğidim, vay şahbaz yiğidim; doyasıya yüzüne bakamadığım, Han’ım yiğit; Kan’da (yer adı) gittin beni yalnız koyup, canım yiğit; göz açıp gördüğüm; gönül ile sevdiğim; bir yastığa baş koyduğum; yolunda öldüğüm, kurban olduğum; vay Kazan Bey’ in güvendiği kişi (ınak, maiyetteki en güvenilir kimseye verilen bir maiyet unvanıdır. Övünç vesilesidir.); vay kuvvetli (kalabalık, büyük, güçlü) Oğuz’ un imrendiği (imrençe, imrenilen insan demektir.) Han Beyrek*” mısraları ile hitap edilmesi, kadının kocasına bağlılığını, sevgisini, saygısını açıkça ortaya koymaktadır. İkinci örnek ölen kocanın ardından yakılan bir ağıt gibidir. Bu örnekte kadının acısı; dolayısıyla sevgisi bugünkü anlayışların bile ötesindedir.

Oğuz ailesinin bireyleri birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Ana, baba ve evlatlar daima birbirlerinin yardımcılarına koşarlardı. Bu içten gelen bağlılık, bireylerin birbirlerini dürüstçe ve insanca sevmelerinden kaynaklanır.

İslam öncesi Türk toplumlarında kadın tabu değildi. Bu sebeple erkeğin her türlü siyasi faaliyetine iştirak eder, avda, savaşta, ziyafetlerde, dini, siyasi, itikadî her sahada erkekle birlikte idi. Kadın erkek ayrımı yapılmadığı ve kadın, erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edildiğinden, kadınsız hiçbir iş görülmezdi¹³. Başka toplumlarda hiçbir şekilde söz hakkı –hatta bazılarında yaşama hakkı- olmayan kadın, Türk toplumlarında el üstündeydi. Kadının toplumdaki ve devlet yönetimindeki yerini Ziya Gökalp net bir biçimde açıklamıştır. Buna göre:

¹² ERGİN Muharrem, *Dede Korkut Kitabı.*, s.42

¹³ SEVİNÇ Necdet, *Türklerde Kadın ve Aile*, Mim Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 2000, s. 22

- 1) Bir emirname “Hakan emrediyor ki...” diye başlarsa geçerli olmazdı. Emirnameler, “Hakan ve Hatun emrediyor ki...” diye başlardı.
- 2) Hakan, yalnız başına yabancı elçileri kabul edemezdi. Elçiler, Hakan sağda, Hatun solda olmak üzere ikisinin huzuruna çıkabilirlerdi. Buradan anlaşılıyor ki, hâkimiyet, Hakan’la beraber Hatun’a aitti.
- 3) Aile içindeki velayet, sadece babaya ait değildi. Mesela baba, annesinin rızasını almadan kızını veremezdi.
- 4) İslamiyetten evvel Türklerde haremlik-selamlık yoktu. Kadın her meclise iştirak ederdi.
- 5) Türklerde peçe yoktu. Kadın siyasi, dini ve iktisadi meclislere yüzü açık olarak iştirak ederdi.
- 6) İşbölümü olmadığından kadınlar, erkeklerin yaptığı her işi yaparlardı. Hükümdarlık, kumandanlık gibi.
- 7) Kurultay’a erkekler gibi katılırlardı. Orada hür ve serbest yapılan konuşmalara katılırlardı.
- 8) Şölenlere, yağma şölenlerine, milli toylara, erkekler gibi katılırlardı¹⁴.

Türk toplumlarında kadına verilen değerden hep bahsedilir. Kadın hep el üstünde tutulur, devlet yönetiminde bile söz sahibidir gibi. Burada bu konuyla ilgili birkaç somut örnek vermek istiyoruz. Büyük Hun İmparatoru Mao-tun, M.Ö. 200 yılı 10. Ayda Çin’e yani Han Devleti’ne büyük bir taarruz yapar. Han Devleti için çok ağır kayıplarla neticelenen bu savaşta Han İmparatoru Kao-tsu Hunlar tarafından esir alınır. Çinliler Yen-Chih’e (Hun Kraliçesi) Mao-tun’u kuşatmayı kaldırmaya ikna etmesi için çeşitli hediyeler gönderirler. Bunun üzerine Yen-chih Mao-tun’a; iki hükümdar biri birini tuzağa düşürmez. Han topraklarının tamamını ele geçersen bile, bugün, siz, Shan-yü, orada sürekli yaşayamazsınız. Ayrıca Han hükümdarının, kendi tarafında koruyucu ruhları da var. Bunu da göz önüne alsanız¹⁵. Bunun üzerine Mao-tun kuşatmayı bir kenardan gevşetir ve Han hükümdarının kaçmasına müsaade eder. Ancak burada Yen-Chih, her ne kadar Çin kaynakları aksini iddia etse de, hediyeler sebebiyle Mao-tun ile konuşmamıştır. Çin’in tamamı işgal edilseydi bu hediyelerin kat kat fazlasına sahip olabilirdi. Çin malı heveslisi bir imparatoriçe olsaydı, Mao-tun’u

¹⁴ GÖKALP Ziya, *Türk Medeniyet Tarihi Cilt 2*, s. 255

¹⁵ GIELE Enno, “Hsiung-nu”, *The Grand Scribe’s Records The Memoirs Of Han China, Vol. IX, Part II*, Editor: William H. Nienhauser, Indiana University Press, Bloomington USA 2010, s. 268

Çin'in tamamını işgal etmekten vazgeçirmek yerine, bu işgal için onu teşvik ederdi. Yen-Chih milli menfaatlerini düşünerek Mao-tun'u ikna etmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Burada konumuz açısından en önemli nokta, Büyük Hun İmparatoru Mao-tun'un Yen-Chih'in görüşünü kabul ederek kuşatmayı gevşetip İmparator Kao-tsu'yu serbest bırakmasıdır. Günümüzden yaklaşık 2200 yıl önce Türklerin kadına verdiği değeri gösteren bu örnek bizim için çok değerlidir.

Burada Yen-Chih demişken, bu kelimenin Hun diline ait olduğunu da belirtmek gerekir. Çin kaynaklarında han veya hükümdarın eşi, zevcesi, hatun anlamında olduğu bildirilen bu Hun (Hsiung-nu) sözcüğünü Japoh Shiratori eş, zevce, kadın anlamındaki Uygurca "avçi" ve tatarca "ipçi" sözcükleri ile bir ve aynı saymıştır. Gerçekten de "avçi" sözcüğüne Uygurca metinlerde kadın anlamında rastlanılır. Hun dilindeki Yen-Chih, hanın ya da hükümdarın eşi sözcüğü, daha eski Türkçe döneminde katun "hanım ya da hükümdarın eşi, hatun" sözcüğünün bundan çok daha sonra geçirdiği anlam gelişmesine benzer bir gelişmeye, yani anlam genişlemesine uğramış olmalıdır¹⁶. Günümüze ulaşabilen Hun diline ait birkaç sözcükten biri olan Yen-Chih'in manası bu şekildedir. Bizim için değerli olan yine günümüzden binlerce yıl önce Hun dilinde imparatorun eşine ait bir ünvanın bulunmasıdır. Yukarıda Mao-tun ile eşinin arasında geçen konuşmaya, imparator eşine ait bir ünvanın var olması da eklenince, Hun Devleti'nde kadına verilen önem daha net anlaşılabilir.

Avrupa Hunlarının büyük lideri Attila'nın hatunu Arıkan (Arıg-Han) da devlet yönetimindeki gücü ve yeri ile tanınır. Priskos'un Creca, Cerca şeklinde naklettiği ve Türkçe bir isim olan Arıkan, "temiz, güzel, asil hükümdar (kraliçe)" manasına gelmektedir¹⁷. Hatun, Hun devlet yönetiminde söz sahibiydi. Bu durumu tarihçi Priskos'un Arıkan'a yaptığı ziyaretten aktardıkları notlar ile daha net görmek mümkündür: "Ertesi gün Attila'nın sarayına giderek Cerca (Creca) diye adlandırılan hanımına hediyeler götürdüm. Sarayın içerisi çeşitli köşklerle, tahtalar ve ince oyma ipleriyle süslenmiş, zarif, kusursuz kirişler ustaca birleştirilmiş, yerden dairevi şekilde yükselmişti. Orada Attila'nın hanımı oturuyordu. Yerler tamamen yün halı ile kaplıydı. Hatta üzerlerine basılıyordu. Etrafında birçok hizmetçiler vardı¹⁸.

¹⁶ TEKİN Talat, *Hunların Dili*, Doruk Yayınları, Ankara 1993, s. 15-16

¹⁷ AHMETBEYOĞLU Ali, *Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 160

¹⁸ AHMETBEYOĞLU Ali, *Avrupa Hunları*, s.236

Türk devletlerinde kadınların devlet yönetiminde aktif olarak yer almaları sadece birkaç devlette görülmemiştir. 22 Haziran 981 tarihinde Sung İmparatoru T'ai-tsung, Kao-ch'ang Uygurlarına bir elçilik heyeti göndermiştir. İmparator bu heyetin başkanlığına bir saray mensubu olan Wang Yen-te'yi getirmiştir. Elçi seyahatnamesinin ilerleyen bölümlerinde şu ifadelere yer verir: "...Kao-ch'ang kralı çanın sesini duyunca selam verdi. Bundan sonra oğlu, kızı ve yakın akrabaları benim etrafımı çevirerek eğildiler ve hediyelerini kabul ettiler..."¹⁹. Bu ifadelerden devlet protokolünde kağanın kızının yerinin olduğunu ve durumun Çin tarafından bilindiğini, ziyaret için gerekli hazırlıkların ona göre yapıldığını görmekteyiz. Bunun yanında, bu bilgilere dayanarak, Kao-ch'ang Uygurlarında, kız ve erkek çocuk arasında ayırım yapılmadığını da söyleyebiliriz.

İslam öncesi dönemde kadına verilen değer ile ilgili verdiğimiz örnekler görüldüğü gibi daha çok devleti yöneten kesime ait örneklerdir. Halkın yaşayışı ile ilgili pek örnek yoktur ancak yukarıda verdiğimiz örnekler toplumun tamamında böyle bir anlayışın var olduğunu gösterebilir. Çünkü özellikle kültürel açıdan, yöneticiler ile halkın yaşayışı, inancı arasında büyük farkların olması beklenmez. Bunun yanında Dede Korkut'tan verdiğimiz örnekler de halk arasında eşlerin birbirine verdiği değeri ortaya koymaktadır. İslamiyetin Türkler arasında yayılmasından sonra yazılan Kutadgu Bilig de bu yönde verdiği öğütlerle, Türklerin evliliğe ve kadına bakışını anlatır. Sık sık belirttiğimiz gibi İslamiyetle beraber pek değişmeyen Türk ailesini, Kutadgu Bilig ile daha yakından tanımak mümkündür.

KUTADGU BİLİĞ' DE TÜRK AİLESİ

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra yazılmış olmasına rağmen Kutadgu Bilig, Türk fikir hayatını her dönemine ışık tutan bir eserdir. Eserde elbette İslami terimler ve bakış açısı vardır ancak Türk aile geleneğinin, İslamiyet'e geçişten sonra temel yönleriyle değişmediği de dikkate alınırsa Kutadgu Bilig'in konumuza ışık tutacağı daha iyi anlaşılır. İslamiyet ile birlikte aile üzerinde sadece dinin etkisi artmıştır. Bu da Türk aile geleneği fazla değiştirmemiştir. Burada Kutadgu Bilig'den vereceğimiz bazı örneklerle, Türk ailesini biraz daha yakından tanımaya çalışacağız. Özellikle verilen öğütlerle, toplumun aileden ve ailenin üyelerinden beklentileri de

¹⁹ İZGİ Özkan, *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 65

anlaşılabilecektir. Dolayısıyla Türk toplumu için neyin değerli olduğu da ortaya çıkacaktır.

Çocuk Terbiyesi

Eserde çocuk terbiyesi ile ilgili olara şu bölümler göze çarpmaktadır: “*Baba oğlunun yetişmesi için emek sarf ederse, oğlu o terbiye altında, iyi olarak yetişebilir. Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altında yetiştirirse, annesi ve babası bundan dolayı saadet duyar. Eğer onu sıkı bir terbiye altında yetiştirecek biri bulunmazsa, o çocuk heder olur; sen artık ondan ümidini kes. Çocuk babası alim ve zeki ise oğluna daima sıkı bir terbiye vermeli. Tecrübeli, yaşını başını almış ve çocuk sahibi insan ne der, dinle: Kimin çocukları naz içinde yetiştirilirse, o kimseye ağlamak düşer; keder ona mukadderdir. Baba çocuğunu küçüklüğünde başıboş bırakırsa, kabahat çocukta değil babadadır. Çocukların tavrı, hareketi kötü ise, o kötülüğü baba yapmıştır; çocuğu iyi olmaktan mahrum eden odur. Çocuklara fazilet ve bilgi öğretmeli ki; onlar iyi ve güzel yetişsinler. Oğul-kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp, ölünceye kadar onu unutmaz.*²⁰” Bu öğütlerden anlaşılacağı üzere Türk ailesinde çocuk, başıboş bırakılmamıştır. Onun geleceğin, devletin, teminatı olduğu gerçeğinden hareketle çocuğa iyi yetişmesi, faydalı bir insan olması için iyi bir terbiye verilmesinin şart olduğu belirtilmiştir. Bu, aynı zamanda çocuğa verilen değer de bir göstergesidir. Çocuk başka toplumlardaki gibi, mal veya babanın sırtına yük olarak değil; ailenin aynası, geleceğin büyüğü, yöneticisi olarak görülmektedir.

Evlilik

Eserde sosyal hayatın her yönü ile ilgili öğütler verilmektedir. Evlilik ile ilgili nasihatler de konumuz açısından dikkati değerlidir. Evlilik kurumunun önemi, aynı zamanda evliliğin zorluğu da esere konu olmuştur: “*İnsan evlenmeli ve birçok çoluk çocuk sahibi olmalıdır. Evlatsızdır demek, insan için bir hakarettir. İnsanların seçkini ne der, dinle: Neslin kesilmemesinin çaresi kadındır. Evlatsız insan, ölürken pişmanlığını ikrar etti ve: Ey benden sonra gelen sen; çoluk çocuk sahibi ol, dedi. Öldükten sonra evladı kalan bir baba için yaşamıyor denilemez. Evlatsız insanın, ölünce nesli kesilir; dünyadan adı silinir ve yeri boş kalır.*”

²⁰ YUSUF Has Hacib, *Kutadgu Bilig* 2, (Bugünkü Türkçe'ye çeviren, Reşid Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, Dördüncü Basım, s. 247, 248, 324-325

Eğer evlenmek istersen, çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara. Alacak kimsenin soyu soppu ve ailesi iyi olsun; kendisi de hayâ ve takva sahibi olsun. Temiz olmasına dikkat et. Alacaksan el değmemiş ve senden başka erkek yüzü görmemiş olan bir aile kızı almaya çalış. Böylesi seni sever ve senden başkasını tanımaz; yakışık almayan münasebetsiz hareketlerde de bulunmaz. Evleneceksen kendinden aşağı derecede biri ile evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma. Sonra onun esiri olursun. Tecrübe etmiş olan insan ne der, dinle: Evleneceğin insanda yüz güzelliği arama, huy güzelliği ara; huyu iyi olursa, seni mutlu eder. Huyu güzel olursa mükemmel demektir. Evlenmek isteyen kimseler şu dört nevi kadınla evlenirler: Biri zengin kadınla evlenmek ister; biri zengin olmasını ister. Bir başkası soyunun asil olmasını ister; başka biri de çok takva sahibi olmasını ister ve onu bulunca, kendisini ona derhal kaptırır. Bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu sana söyleyeyim; bana kulak ver. Ey seçkin ve bilgili insan, sen zengin bir kadınla evlenmek isteyerek kendini onun esiri durumuna sokma. O, malına güvenerek, dilini uzatır; çok şey ister ve onun bu arzularını yerine getirmek icap eder. Kadında güzellik arama, âleme maskara olursun. Kadının güzelini herkes ister ama onu ancak Tanrı'nın fazlı koruyabilir. Ey asalet arayan insan; bu asil aile içinde küçük mevkiye düşme. Soyu-soppu büyük olan kimseler yüksekte konuşurlar; sen kadının esiri olma. Alacağı kadının takva sahibi olmasını isteyen bey; böylesine rastlarsan her dört şeyi de elde etmiş olursun. İyi ve takva sahibi bir kadın bulursan, bu fırsatı kaçıрма, derhal evlen, ey iyi insan. Arzun zenginlik ise, o tasarruf ederek, seni zenginleştirir. Yüzünü güldürür. Ahlakı dürüst olan kimse güzel görünür. Kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir. Bunu bilen bilir. Kadın takva sahibi ve temiz olursa, asil demektir ve diğer üç şey de onda birleşir ey kudretli insan.

Evlat sahibi olmanın gerekliliği üzerinde bu şekilde durulması yine aileye ve insani değerlere verilen öneminin izleridir. Dünyada bırakılacak en güzel eser, iyi yetişmiş, takva sahibi evlatlardır. Ne mal-mülk, ne de şan-şöhret. En güzel eser, emanete (dünyaya, devlete), sahip çıkabilecek; onu daha da ileri seviyelere taşıyabilecek, insanlara örnek olabilecek evlatlardır. Bunun için de evlenmek, aile kurmak gerekir. Ancak yukarıdaki bölümden de anlaşılacağı üzere evlilik, sadece soyun devamı için yapılmamaktadır. Amaç hem hayırlı evlatlar yetiştirebilmek hem de dünya hayatında mutlu olmaktır. Bunun için er kişinin eş seçerken nelere dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Konuya sadece erkek açısından bakılması bir eksiklik olarak yorumlanabilir. Ancak eser Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra yazılmıştır. Türk

kadının toplumdaki konumu, İslamiyet'ten sonra, önceki döneme göre az da olsa gerilemiştir. Kadın daha kapalı bir hayat yaşamaya başlamıştır. Eserde öğütlerin genelde erkek açısından verilmesi de bu durumdan kaynaklanabilir. Eş seçimi için bu kadar öğüt verilmesinin nedeni, yine aile kurumuna verilen önemden kaynaklanmaktadır. Aile, genel anlamda toplumun, devletin temel kurumudur. Özel anlamda ise bireyin mutluluğunun kaynağıdır. Kişi, ailesiyle yalnızlıktan kurtulur ve dünya hayatının zorluklarına ailesiyle daha kolay göğüs gerer. Türk aile yapısının temel anlayışı budur.

SONUÇ

Aile tarihin her döneminde Türklerde toplumsal yapının çekirdeği, devletin temeli olmuştur. İslamiyet öncesi dönemde de bu durum aynı idi. Bu nedenle ailenin önemi büyüktür. İslam öncesi Türk ailesinde en çok göze çarpan özellik, ailede herkesin hür birey olarak kabul edilmesidir. Ayrıca kadına verilen değer de dikkat çekicidir. Çağının çok ötesinde olan bu anlayış sayesinde Türkler yüzyıllardır tarih sahnesinde var olmuşlardır.

Çalışmamız bir genelleme niteliğindedir. İslam öncesi dönem Türk tarihi bin yıllarla ifade edilir ve uzun müddet içinde irili ufaklı binlerce Türk boyu var olmuştur. Bu toplumların tamamında bütün geleneklerin bire bir aynı olması beklenemez. Dolayısıyla Türk boyları arasında aile yapısında bazı farklılıkların görülmesi beklenebilir. Örneğin Hsiung-nu Tu-cüe boylarında çocuksuz üvey anneler ile de evlendiğini gördük. Fakat bu âdetin başka boylarda da görüldüğüne dair bir bilgiye rastlamadık. Bu gibi küçük farklılıkların görülmesi bize, çalışmamızı belli bir dönemle sınırlandırılması gerektiğini hissettirmemiştir. Çünkü genel yapı binlerce yıl boyunca aynı kalmıştır. İslamiyetten sonraki döneme ait olmasına rağmen, Kutadgu Bilig'den verdiğimiz örnekler de Türk aile yapısının çok uzun yıllar aynı gelenekçi yapı ile korunduğunun bir göstergesidir. İslam ile beraber belki sadece kadın toplumunda biraz geri plana itilmiş olabilir.

Güçlü aile yapısı, değişikliklere dirençli, asimile olmayan toplum demektir. Kendisini koruyabilen toplum da güçlü devlet demektir. Yüzyıllardır kendine has, insancıl aile yapısıyla tarihin baş aktörlerinden olan Türk milleti, bugün aile yapısının tehdit edilmesi nedeniyle geleneklerinden uzaklaşmaktadır. Bozkır Türklerinde, İslamiyet sonrası Türk devletlerinde, mutlaka evlenen Türk gençleri bugün, evliliği

özgürlüklerini kısıtlayan bir ayak bağı olarak görmektedirler. Özgürlükten kasıt ise, ahlak dışı, toplumun temelinde dinamit koyan, amaçsız, başı boş yaşam tarzıdır. Kurulan ailelerin bir kısmı ise, bireylerin hiçbir şekilde özveride bulunmamaları nedeniyle kolaylıkla dağılmaktadır. Dağınık aile hayatı da çok sıradan bir durummuş gibi, bir anlamda dayatılmaktadır.. Bu uygulamaların nedeni ise çok açıktır. Bahsettiğimiz gibi, aile toplumun; dolayısıyla devletin temel direğidir. Temeli çürüyen bina yıkılır. Bunun gibi aile kurumu çürüyen toplum, değer yargılarını kaybeder. Böyle bir toplum da amaçlarından uzaklaşır ve kolaylıkla itaat altına alınabilir. Dolayısıyla bugün atalarımızın aile hayatlarını, birbirlerine verdikleri değeri, özverilerini, idealleri olan hayatlarını örnek alarak daha iyi bir Türk toplumu için yüzyıllardır devam edegelen aile yapımızı iyi tanımamız ve korumamız gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- ARSLAN Mahmut**, *Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, 1984
- EBERHARD Wolfram**, Çin'in Şimal Komşular, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı Ankara 1996, Çev: Nimet ULUĞTUĞ
- ERGİN Muharrem** (Yayına Hazırlayan) *Kitab-ı Dede Korkut-Metin Sözlük*, Ebru Yay., İstanbul, 1986
- ERKUL Ali**, "Eski Türklerde Aile", *Türkler 5*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 97-106
- GIELE Enno**, "Hsiung-nu", *The Grand Scribe's Records The Memoirs Of Han China, Vol. IX, Part II*, Editor: William H. Nienhauser, Indiana University Press, Bloomington USA 2010
- GÖKALP Ziya**, *Türk Medeniyeti Tarihi 2*, Türk Kültürü yay. İstanbul, 1974
- İZGİ Özkan**, *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000
- KAFESOĞLU İbrahim**, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yay., 25. Basım, İstanbul, 2005
- SEVİNÇ Necdet**, *Türklerde Kadın ve Aile*, Mim Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 2000
- SÜMER Faruk**, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları:170, 2. Baskı, Ankara 1972
- TEKİN Talat**, *Hunların Dili*, Doruk Yayınları, Ankara 1993
- YUSUF HAS HACİB**, *Kutadgu Bilig*, (Bugünkü Türkçeye Çeviren: Reşit Rahmeti Arat), TTK Yay., Ankara, 1988